

рік); незадовільний стан постільної білизни (особливо у Кмитівській дитячій комуні); стан харчування на периферії був особливо незадовільним; дитбудинки не були забезпечені в достатній мірі меблями та устаткуванням; діяльність майстерень у диткомнах відбувалася з перебоями. Пропонувалось збільшити, за рахунок додаткових асигнувань, витрати на харчування в дитбудинках до 10 крб. на місяць, одяг – до 35 крб. на одного вихованця [19, 10–13].

Окремі українські дослідники звертають увагу на таке явище, як втечі безпритульних дітей з відповідних закладів, вказуючи на такі причини: матеріальна незабезпеченість закладів, безгосподарність та неорганізованість, відсутність цільової установки, затишку, незадовільна організація дитячого середовища, дозвілля, відсутність індивідуального підходу [4, 17].

Як зазначає А. Славко, до кінця 1920-х рр. були досягнуті певні позитивні результати щодо вирішення проблеми безпритульності дітей в СРСР, про що свідчили різке скорочення їх кількості у містах, функціонування відповідних дитячих установ, в яких дитина могла отримати соціальну допомогу. Проте, не дивлячись на зусилля держави, умови життя в дитячих установах були незадовільними. До кінця 1920-х рр., на думку дослідника цієї проблеми, відбувалася відмова від використання різних педагогічних методів на безпритульну дитину і спроб реалізувати ідею переходу до загального державного виховання дітей. Проблему безпритульності держава не змогла вирішити і на середину 1930-х рр. [1].

На думку І. Єгорькової, соціальна робота Радянської держави в 1918–1935 рр. не отримала достатньо широкого розвитку, у зв'язку із соціальними потрясіннями в країні. При цьому авторка вказує на її винятково класову спрямованість і обмеженість дії. Типовими для цього періоду вона називає проблеми недостатнього фінансування і витікаючу з цього складність підбору відповідних педагогічних працівників; надзвичайно мізерну матеріальну базу, що значно скорочувала розмах і знижувала якість роботи [9].

Отже, боротьба радянської влади з дитячою безпритульністю на Волині у 1920-х рр. мала як певні позитивні результати, так і проблеми, що не були остаточно вирішені, через переважно соціально-економічні причини. Державні органи так і не спромоглися надати усі необхідні кошти для подолання безпритульності та поліпшення стану дитячих будинків. Архівні джерела свідчать про значні проблеми матеріально-побутового характеру у дитячих будинках, відсутність кваліфікованих педагогів, які б могли правильно працювати з безпритульними дітьми. В умовах недостатнього фінансування дитячих будинків на Волині, державні органи все більше розраховували на підтримку суспільства, особливо робітників, селян. З боку держави часто проводилися місячники допомоги безпритульним дітям, заохочувався патронат над ними, значну підтримку знедоленим дітям надавали відповідні громадські організації. Загалом, необхідно відмітити, що саме явище безпритульності було наслідком тих соціальних потрясінь, що відбулися на Волині та в Україні, у зв'язку зі встановленням радянської влади.

1. Славко А.А. *Детская беспризорность и безнадзорность в России конца 1920 – начала 50-х гг.: социальный портрет, причины, формы борьбы*: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Самара, 2011.
2. Зінченко А.Г. *Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ ст.*: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Одеса, 2002.
3. Парацєвіна О.С. *Роль системи народної освіти у по-*

доланні дитячої безпритульності в 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ ст. в Україні: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Дніпропетровськ, 2005.

4. Виноградова-Бондаренко В.С. *Виховання безпритульних дітей в Україні в 20-х рр. ХХ ст.*: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 2001.
5. Діптан І.І. *Проблема дитячої безпритульності на Україні (1919–1932 рр.)* // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Зб. наук. пр. – К., 1992. – Вип. 2.
6. Діптан І.І. *Спеціальні державні інституції боротьби з дитячою безпритульністю в Українській СРР (1919–1932 рр.): чинники з організації, механізм і результати діяльності* // Рідний край. – 2008. – № 2.
7. Тріпутіна Н.П. *Дитяча безпритульність та боротьба з нею у житті українського суспільства 20-х рр. ХХ ст.* // Вісник Харківського національного університету. Сер. Історія. – 2011. – Вип. 44.
8. Іщенко І.В. *Державна політика у сфері боротьби з соціальними аномаліями періоду непу (1921–1928 рр.): досвід, протиріччя, уроки (за матеріалами Півдня України)*: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Дніпропетровськ, 2003.
9. Егорькова И.А. *Борьба с детской беспризорностью и безнадзорностью в 1918–1935 гг.: по материалам Нижнегородского края*: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Владимир, 2011.
10. Маслова О.Б. *Ликвидация массовой детской беспризорности в Советской России в 1920-е гг.*: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Пятигорск, 2010.
11. Пришляк С.О. *Дитяча безпритульність у 20–30-х рр. ХХ ст.* // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2.
12. *Держархів Житомирської обл. (далі – ДАЖО), ф. р. 31, оп. 1, спр. 60.*
13. *ДАЖО, ф. р. 31, оп. 1, спр. 112.*
14. *ДАЖО, ф. р. 28, оп. 1, спр. 138.*
15. *ДАЖО, ф. р. 31, оп. 1, спр. 81.*
16. *ДАЖО, ф. р. 277, оп. 1, спр. 98.*
17. *ДАЖО, ф. р. 280, оп. 1, спр. 90.*
18. *Радянська Волинь. – 1926. – 15 вересня.*
19. *ДАЖО, ф. р. 280, оп. 1, спр. 507.*

Vlasyuk ².I. *The state and public measures of the overcoming of child's homelessness in Volyn in the 1920th*. The problems of the child's homelessness overcoming in the soviet Volyn during the 1920th, the state of the orphan's houses, the proper measures of the state and society, their results are explored in the children.

Key words: child's homelessness, houses of the children's, Volyn, Main committee on the social education, organization «Druzi ditey».

Н. М. Салтан

СТАВЛЕННЯ ДО КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ МЕШКАНЦІВ ХАРКОВА В 1920-х рр.

У статті аналізуються культурні потреби мешканців Харкова в 1920-х рр. Вказується, що форми проведення дозвілля й ставлення до релігії базувалися на традиційних естетичних та етичних уявленнях.

Ключові слова: культурні цінності, освіта, читацькі вподобання, мистецькі вподобання, релігія, Харків.

Соціально-психологічні настанови, звички, уявлення й інші ідеологічні конструкції минувшини дослідити важко. Залишаючись, здебільшого, розчиненою у великому потоці історичних й етнографічних відомостей, інформація про потаємні пласти суспільної свідомості погребує певної «розшифровки». Для виявлення нового рівня історичної реальності історико змушені звертатися до теоретико-методологічного потенціалу різних соціально-гуманітарних дисциплін, детально аналізувати життя і діяльність людини в конкретній історичній спільноті.

У наш час проблема ментальностей щільно пов'язана з повсякденним життям пересічної людини, частково відображена в історичних дослідженнях В. При-

луцького, О. Рябченко (студентство), О. Коляструк (інтелігенція), Р. Любавського, С. Постнікова й М. Фельдмана (пролетаріат) [1–5] та ін. Окремі питання формування нового культурного поля розроблялися Ш. Плагенборгом (становлення революційної культури) [6], Н. Лебіною (девіантна поведінка громадян).

Ідеали нової людини і проекти нової культури вигадувалися невеликою кількістю людей для всієї маси населення. У цьому зв'язку не можна говорити про випадковість небажання радикальних дизайнерів культури диференціювати суспільство [6, 330–331]. Для всього радянського народу була сформована певна культурна матриця, що включала в себе обов'язковість початкової, а потім і середньої освіти, атеїстичний світогляд, формування специфічних художніх смаків. Орієнтуючись на основну масу «темного» робітничо-селянського населення, радянська влада намагалася підвищити культурний рівень представників новопролощеної суспільної еліти, позиціонує культуру пролетаріату як передову. Духовні запити пересічних громадян формувалися, передусім, під впливом власного соціального оточення. Пізнавальні, етичні й естетичні потреби як найбільш важливі культурні потреби людини виявлялися в освітньому рівні й читальських вподобаннях особи, відвідуванні нею культурно-просвітницьких установ, а також в її ставленні до Бога, природи тощо.

Освіта долучає людину до культурних норм та цінностей, що притаманні співтовариству, підвищує її культурні потреби. Основним критерієм культурного рівня радянських громадян тривалий час виступав рівень їх письменності. Це свідчить про тотальну неграмотність населення країни – проблему, на подолання якої влада витратила багато зусиль і часу. Якщо станом на 1897 р., у Харкові письменними вважалися 72% чоловіків та 51% жінок віком від 20 до 40 років, то результати всеукраїнського перепису 1926 р. зафіксували істотне підвищення рівня письменності в означеній віковій категорії. Він становив 96,1% у чоловіків та 80,3% у жінок [7, 13; 8, 778]. Влітку 1929 р. спеціальна комісія Харківського окружного виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів провела обстеження 19 найбільших промислових підприємств міста. За результатами роботи, комісія зробила наступні висновки: а) 28474 особи, які становили 4,4% від всієї кількості опитаних, не вміли читати і писати; б) рівень письменності залежав від віку, заробітку та походження респондента [9, 197–198]. Таким чином, активна трудова міграція сільського населення до Харкова зумовила активізацію кампанії боротьби з неписьменністю.

Зросла кількість осіб, які здобували професійну підготовку за денною, вечірньою (змінною) та заочною формами навчання. Суттєвий вплив на підвищення суспільної значущості освітнього процесу здійснювали життєві настанови самих мешканців міста. Пересічні громадяни сприймали процес набуття освіти як шанс поліпшити власний добробут, підвищити своє суспільне становище.

Зміна ціннісних орієнтацій під впливом революційних подій була притаманна для молодого покоління, як найменш схильного до стереотипного мислення. Конфлікт між батьками та дітьми щодо цінності освіти, на прикладах біографій харківського архітектора П. Шпари та поета А. Малишка, дослідила О. Рябченко. Старше покоління визнавало пріоритетним фізичну працю (ремесло) і противилося процесу набуття освіти їхніми дітьми [2, 30]. Факти масового ігнорування підлітками старших класів трудової школи,

тенденція до зростання питомої ваги учнівського та студентського контингенту установ професійної освіти свідчать, що молоде покоління цінувало освіту, використовуючи її з власною раціональною метою. Доступність освіти, рівність усіх верств суспільства, орієнтація на «середнього» учня, складне економічне становище радянської родини стали причинами змін у ставленні до освіти з боку міської громади.

По-перше, за умов, коли більшість радянських громадян володіла лише мінімальними знаннями, найбільш популярними серед населення ставали такі форми організації освітньої діяльності, які поєднували в собі загальноосвітню і професійну складову. Так, упродовж 1928–1931 рр. тривала дискусія щодо передачі вечірніх робітничих університетів з відання органів політпросвіти до системи професійної освіти. По-друге, поєднання невисокого освітнього рівня вихідців із селянського та робітничого середовища та державної протекціоністської політики пролетаризації, змінювало погляд на сам процес набуття знань. В очах учнів і студентів освіта почала набувати інструментального характеру, виступаючи не так метою, як засобом для досягнення мети, що знижувало ефективність навчання.

Друковане слово виступало найдоступнішим культурним агентом радянської ідеологічної машини впродовж усього означеного періоду. Лідерство у читальських вподобаннях належало періодичним виданням. За п'ятьок майже кожен мешканець міста міг купити газету, долучившись до широкого кола інформації, відчути власну приналежність певній соціальній спільноті. Дослідники відзначають виникнення нового соціокультурного явища: соціального прошарку робітників, які постійно читали газети, але майже не читали книжок [5, 243]. Найбільшим попитом користувалися ті газети, в яких матеріал подавався в стислій і доступній формі. Передовиці з їх складними політичними статтями сприймалися «сірою плямою» а тому, здебільшого, навіть не пробігалися очима [10, 44]. Викликали інтерес критичні статті, фейлетони, судова хронічка, замітки про життя робітників. Також читачів приваблювали ілюстрації, особливо різні карикатури.

Хоча в місті існувала розвинута бібліотечна мережа, харків'яни не квапилися масово відвідувати ці культурні установи. Станом на початок лютого 1923 р. у 8 районних бібліотеках міста були записані лише 15 тис. дорослих і дітей, за соціальною приналежністю 60% відвідувачів належали до міського пролетаріату, ще 40% припадали на службовців, студентів і дітей [11]. Сумарна кількість читачів становила близько 5% всіх мешканців Харкова. Популярнішими були відомчі бібліотеки, розташовані на підприємствах і установах міста. Так, на Харківському заводі ВЕК у 1926 р. бібліотеку відвідали 20% співробітників підприємства [12, 59]. Читачі надавали перевагу книжкам, які розповідали про життя простих людей, про героїку минулих часів. Стабільно затребуваними залишалися твори класиків російської та зарубіжної літератури (Ж. Верна, Дж. Лондона, М. Гоголя, Л. Толстого). Величезною популярністю користувалися романи О. Горького «Мати», Л. Войнич «Овод», а також «Десять днів, що збурили світ» М. Ріда. Белетристика становила 50–70% від усієї видаваної літератури, суспільно-політична література лише 7–15%, ще менше цікавості викликала наукова література [13, 20; 14, 41; 15, 12]. Основною причиною низької популярності як суспільно-політичної, так і наукової літератури була форма викладу матеріалу. Складні за змістом тексти, застосування наукових термінів робили ці книжки недоступними для розуміння більшості читачів.

Помітний вплив на культурний рівень індивіда здійснювали традиції життєвого укладу, особливо релігійний фактор, про що свідчать результати різного роду обстежень побуту сільського та міського населення СРСР [16, 164]. У містах віруючою передусім була інтелігенція і дрібнобуржуазні елементи. Зростання кількості вірян у другій половині 1920-х рр. відбувалося за рахунок сільських мігрантів. Аналіз вікової структури релігійних громад показує, що їх основу складали особи зрілого віку. Кількість молодих парафіян коливалася у межах 20–35% [1, 70]. Соціальна психологія наголошує на тому, що погляди більшості індивідів, після досягнення ними зрілого віку, майже не зазнають ніяких змін, саме тому віру в Бога зберегли переважно представники старшого покоління.

Український історик В. Прилуцький виявив, що частина юнаків записувалася до релігійних сект через небажання йти до лав Червоної Армії [1, 70]. Попри ігнорування цього факту радянською історіографією, утилітаризм поглядів залишався однією з характеристик пересічного громадянина впродовж всього означеного періоду. У Харкові на початок 1925 р. у 29 церковних громадах нараховувалося 10676 вірян [15, 73]. Православні храми посідали перше місце за кількістю парафіян. Разом із тим, у Харкові існували потужні католицькі, протестантські (лютеранські, баптистські, адвентистські) й іудейські громади.

Вплив релігійного чинника на повсякденне життя та моделі поведінки пересічної людини виявлялися в активному користуванні предметами релігійного побуту (натільні хрестики, ікони), участі в обрядових церковних дійствах, а також у відвідуванні храмів на великі релігійні свята й саботуванні різного роду масових зібрань, які припадали на ці дні. Так, про актуальність шлюбної тематики свідчать результати конкурсу на кращу театральну п'єсу серед непрофесійних авторів. Другим за популярністю виявився сюжет, пов'язаний із проблемою вибору між церковною та громадянською реєстрацією шлюбу. Представники старшого покоління не бажали відмовлятися від усталених норм поведінки, молодь усіма силами опиралася старим звичаям [18, 6].

Традиції господарського побуту впливали на форми проведення дозвілля й стали значною перепоною на шляху до культурного розвитку харків'ян упродовж 1920-х рр. Серед повсякденних занять, багато часу забирала робота на земельних ділянках. Той факт, що збільшення рівня доходів міського населення не призвело до занепаду присадибних ділянок, свідчить про прив'язаність людини до землі саме на ментальному рівні. У народній свідомості земля продовжувала залишатися найнадійнішим джерелом для матеріального забезпечення власної родини. Перепис 19 найбільших промислових підприємств міста у липні 1929 р. засвідчив, що 79,7% їх співробітників були додатково зайняті у сільському господарстві [9, 170]. Повільність темпів перебудови індивіда з «патріархально-селянської людини» на «людину індустріальну» була характерною особливістю буття радянського суспільства. Саме цим пояснюються незначні темпи зростання видатків на культурно-освітні потреби харків'ян впродовж означеного періоду. Якщо у 1923 р. вони становили 2,1% родинного бюджету, то через чотири роки (на початку 1927 р.) збільшилися лише до 2,8% [19, 324; 20].

Підвищення культурного рівня трудівників влада асоціювала із розгортанням розгалуженої мережі культурних установ, передусім, робітничих клубів. Щільна мережа закладів, різноманітність видів діяльності, доступність репертуару самодіяльних колективів, безкоштовність відвідування виступали запорукою попу-

лярності робітничих клубів у молоді. В листопаді 1927 р. у місті діяли 39 клубних установ, станом на початок 1930 р. їх кількість зросла до 43 [21; 22, 147]. Поступово нормою культурного життя радянських людей ставало кіно, про що свідчить динаміка зростання прибутку від кінопрокату Всеукраїнського кінофотоуправління. На 1 квітня 1924 р. він становив 1089 крб., на 1 квітня 1925 р. дорівнював 2203 крб., а на 1 жовтня – збільшився до 2634 крб. [23, 6]. Поряд із ідеологічними радянськими кінострічками, на широкому екрані демонстрували побутові комедії, бойовики вітчизняного й закордонного виробництва.

Глядачі першого радянського десятиліття були долучені до театру й кінематографу ще до революції. Соціальні зрушення мало змінили картину їх вподобань у мистецькій сфері. Це підкреслює аналіз відвідування кількості вистав і концертів Українського державного оперного театру в 1925 р. [24, 4]. Найбільші аудиторії збирали старі оперні та балетні постановки – пишні видовища, багаті на рух і фарби. За даними обстежень, у 1925 р. середні норми споживання на одного дорослого робітника становили одне відвідування кіно за два місяці і не набагато більше одного відвідування театру за два роки. Норми споживання культурних цінностей у дружин робітників були нижче, а у робочій молоді – трохи вище [25, 164]. Основними відвідувачами академічних театрів упродовж 1920-х рр. були представники таких соціальних категорій, як службовці й представники вільних професій.

Зростання мережі культурних установ було викликано, передусім, прагненням влади до збільшення кількості культурних агентів для боротьби зі старими міщанськими традиціями та формування «нової культури пролетарського суспільства». Держава спрямувала колосальні зусилля, щоб долучити вихідців із селянсько-пролетарського середовища до класичного мистецтва: місцева влада організувала виїзні концерти й вистави харківських театрів і музичних колективів у робітничих районах, через профспілки була надана можливість здешевлення білетів і навіть безоплатність відвідування мистецьких заходів.

Проте, харків'яни задовольняли свої естетичні потреби простішими й доступнішими шляхами. Аналіз анкети про стан культурної роботи на підприємствах, що входили до профспілки «Металіст» виявив, що найбільшою популярністю молодих працівників користувалися хоріві, музичні та драматичні гуртки [26, 5]. Представники старшого покоління проводили вільний час вдома, ходили в гості, де полюбили грати й на музичних інструментах і співати пісень, влітку влаштовували екскурсії міським центром.

Отже, духовні запити суспільства зумовлювали його ставлення до продуктів людської діяльності, виступали своєрідним лакмусовим папірцем культурного розвитку як всього людства, так і кожного окремого індивіда. Уніфікація культурних уподобань на основі культури робітничо-селянської спільноти всіляко заохочувалася радянською владою. Водночас упродовж 1920-х рр. спостерігався сильний вплив традиції на форми проведення дозвілля й ставлення до релігії з боку мешканців міста. Консервативністю поглядів і вподобань вирізнялися представники старшого покоління. Спалахи масової активності й ентузіазму виявлялися у моральному підйомі громадян, організації та відвідуванні робітничих клубів, бібліотек, суспільних лекцій тощо. Така модель поведінки була притаманна молодим людям віком до 30 років, зайнятим у державному секторі економіки, а також студентам й учням місцевих навчальних закладів.

1. Прилуцький В.І. Молодь України в умовах формування тоталітарного ладу (1920–1939 рр.). – К., 2001.
2. Рябченко О.Л. Студенти радянської України 1920–1930-х рр.: практика повсякденності та конфлікти ідентифікації. – Х., 2012.
3. Коляструк О.А. Інтелігенція УСРР у 1920-ті рр.: повсякденне життя. – Х., 2010.
4. Любавський Р. Агітувати чи розважати? «Радянська» дозвілля робітників Харкова у 1920–1930-ті рр. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Х., 2013. – Вип. 16.
5. Постников С., Фельдман М. Социкультурный облик промышленных рабочих России в 1900–1941 гг. – М., 2009.
6. Плагенборг Ш. Революция и культура: Культурные ориентиры в период между Октябрьской революцией и эпохой сталинизма / Пер. с нем. – СПб., 2000.
7. Держархів Харківської обл. (далі – ДАХО). – Ф. Р-948. – Оп. 2. – Спр. 39.
8. Багалеї Д., Миллер Д. История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905): в 2 т. – Т. 2: XIX – начало XX в. – Х., 1993.
9. ДАХО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 61.
10. Ефимов Н. Как и какие газеты читает рабочий // Рабочий клуб. – 1925. – № 10.
11. Библиотечная работа // Пролетарий. – 1923. – № 32.
12. ДАХО. – Ф. Р-1010. – Оп. 1. – Спр. 1360.
13. Сжатые итоги посещения заводов ВЭК и Серп и Молот // Рабочий клуб. – 1927. – № 1.
14. Продвижение книги на ХПЗ // Культработник. – 1927. – № 4.
15. ДАХО. – Ф. Р-820. – Оп. 1. – Спр. 21.
16. Копержинський К.П. Питання про наукову постанову справи вивчення побуту та її практичне значення // Червоний шлях. – 1925. – № 5.
17. Криворучко О.І. Проблеми взаємодії сільської і міської культур в СРСР (історичний аспект): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1994.
18. Театр і кіно // Культура і побут. – 1926. – № 17.
19. Календар-справочник і записна книжка на 1924 г. районного статистика кореспондента ЦСУ України. – Х., 1923.
20. Бюджети мешканців Харкова // Харківський пролетарий. – 1929. – № 107.
21. На фабриках, в клубах и учреждениях // Харківський пролетарий. – 1927. – № 262.
22. Адресно-довідкова книга «Весь Харків» на 1930 р. – Х., 1930.
23. Нечес П. Досягнення і завдання // Культура і побут. – 1926. – № 7.
24. Козицький П. Перший сезон Української державної опери // Культура і побут. – 1925. – № 19.
25. Пинегина Л.А. Советский рабочий класс и художественная культура (1917–1932). – М., 1984.
26. ДАХО. – Ф. Р-1010. – Оп. 1. – Спр. 473.

Saltan N.M. Treatment to the Kharkiv residents' cultural values in the 1920's. In the article are analysed the Kharkiv residents' cultural needs during the 1920's. It is pointed that the forms of leisure and attitude to religion was based on traditional aesthetic and ethical views.

Key words: cultural values, education, readers preferences, art tastes, religion, Kharkiv.

Г. І. Казаков

ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ У СФЕРІ ШКІЛЬНИЦТВА НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я (1941–1943 рр.)

У статті проаналізовано становище шкільництва у 1941–1943 рр. На основі джерел, визначено місце школи у повсякденному житті дитини воєнної доби.

Ключові слова: школа, освіта, повсякденне життя, окупація.

Школа постає невід'ємною складовою повсякденного життя кожної дитини, адже вони мають змогу здобувати нові знання, які можуть стати необхідними

в їхньому подальшому житті. Крім того, школа є одним із ключових джерел формування особистості. Подібну позицію школа посідала і в період німецько-фашистської окупації. Однак, незважаючи на широку зацікавленість науковцями проблемами функціонування освітніх закладів на окупованих територіях 1941–1943 рр., у регіональному вимірі Північного Приазов'я ця тема є маловивченою. Мета цієї статті – аналіз розвитку шкільництва в 1941–1943 рр. і місця школи у повсякденному житті дитини в повоєнний час.

В історіографії тема на сьогодні має фрагментарне висвітлення, адже дослідники, зазвичай, зупиняють увагу на вивченні політики окупаційного уряду у сфері шкільництва в загальнодержавних масштабах, не звертаючи увагу на певні регіональні особливості. Ще менше праць, присвячених місцю навчальних закладів у повсякденному житті їх учнів. Серед радянських дослідників варто виділити роботи Л. Гордона [1], В. Ленської [2], а серед сучасних – І. Спудка [3], С. Беллещо [4], Н. Шевченко [5; 6]. Привертає увагу й колективна монографія «Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945» [7], один з підрозділів якої характеризує освітню сферу регіону за часів окупації.

На момент окупації не існувало конкретних інструкцій щодо функціонування освітньої мережі. Це призвело до масового зачинення освітніх закладів, захоплення їхніх будівель німецькими офіцерами та використання їх у якості штабів [8, 11, 14, 19, 30]. Серед нацистського керівництва виділялися дві різні позиції відносно освітньої сфери. Е. Кох був переконаний, що освіту населення України треба звести до мінімуму, адже воно, будучи расово нижчим від німців і зазнавши непоправного впливу більшовизму, все одно приречене на зникнення через кілька десятиліть. Згідно іншої, прихильником якої був А. Розенберг, створення освітньої системи для українців мало слугувати здобуттю підтримки з боку населення та формуванню спеціалізованого персоналу (медсестри, агрономи тощо), який був потрібен для реалізації цілей німців. Вказувалося, що школа мусить плекати серед українців вдячність до рейху [4, 79]. Тобто, головною метою відкриття шкіл, як і інших культурно-освітніх закладів, було залучення українського населення до добровільного співробітництва з окупантами.

Наслідком цього стало створення при обласних і районних управах відділів інспектури освіти, до обов'язків якої входило залучення на навчання у загальній школі всіх дітей, організація навчальних закладів, підбір кандидатів на педагогічну роботу та подання їх на затвердження до районного відділу освіти, здійснення повсякденного нагляду та контролю, розробка методичних вказівок навчальним закладам, організація дитячих садків, притулків, дитячих будинків, організація й укомплектування штатів районних бібліотек, музеїв; організація та нагляд за роботою їдалень для дітей-інвалідів [7, 200]. Спираючись на ці органи, відбувалось відновлення функціонування освітніх закладів та проведення у них занять.

Наступні зміни відбулись з прийняттям 8 грудня 1941 р. А. Розенбергом розпорядження про шкільництво на окупованій території. Згідно з ним, було дозволено проводити заняття лише у початковій школі, яка складала 1–4 клас а також в усіх технічних, сільсько-господарських і лісових професійних школах, на курсах професійного навчання жінок з домашнього господарства, крою та шиття, медицини та гігієни. На окупованій території України було введено обов'язкове навчання для німецьких дітей 8 років, українських – 4, російських – 3 [3, 80]. Про обов'язковий характер